

Savaş - Çevre İlişkisinde Bir Dönüm Noktası: İkinci Dünya Savaşı¹

A Turning Point in the War - Environment Relationship: World War 2

Sezai AKIN

*Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
sezai.akin@tbmm.gov.tr
<https://orcid.org/0009-0008-2087-9805>*

Makale Başvuru Tarihi: 15.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 31.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Nazlı YÜCEL BATMAZ

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
nazli.batmaz@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1950-7410>*

ÖZET

Savaş ve çevre ilişkisinin dönüm noktası olarak İkinci Dünya Savaşı kabul edilmektedir. Zira bu savaş; savaş sırasında gerçekleşen muharebelerde ve cephe gerisinde veya kentlerde oluşan çevresel tahribat bakımından kendisinden önceki savaşlardan çok daha yıkıcı bir teknolojiyi ve askeri anlayışı ortaya çıkartmıştır. Ayrıca çevrenin belirli bir kısmının savaş aracı olarak kullanılması düşüncesinin aksine, askeri anlamda birincil hedef olmayan bir alanın savaş kazanmak amacıyla bir savaş aracı olarak kullanılması da bu anlamıyla savaş-çevre ilişkisinin önemli bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla bir zamanlar savaşın ana amacı olan çevrenin, araç olma unsurunun daha ağır basmaya başlaması bakımından savaş-çevre ilişkisi önemli ölçüde değişmiştir. Meydana gelen bu değişim ise savaş sonucunda çevreyi geri dönülmesi imkânsız bir tahribata maruz bırakmış fakat oluşan tahribata rağmen savaşlar nihayete ermemiştir. Bu çalışmanın amacı ise, savaş-çevre ilişkisinde meydana gelen değişiklikler bağlamında İkinci Dünya Savaşının savaşın çevresel etkileri ve insan ve çevre ilişkileri için bir kırılım noktası olduğunu ortaya koymaktır. Literatür araştırması yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada, İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkarttığı sonuçlar bakımından insan-çevre ilişkisini değiştirdiği ve hem insan-çevre ilişkisi bakımından hem de savaşın ortaya çıkarttığı çevresel etkileri bakımından bir dönüm noktası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In light of these concepts, World War II is considered the turning point in the relationship between war and the environment. For this war, in terms of environmental destruction occurring during battles and in the rear or in cities, has introduced a much more destructive technology and military understanding compared to previous wars. Additionally, contrary to the idea of using a specific part of the environment as a tool of war, the use of an area that is not a primary military target as a tool of war to win the battle marks an important turning point in the war-environment relationship. Therefore, the war-environment relationship has significantly changed in terms of the environment, which was once the main purpose of war, has begun to be more dominant as a tool. This change has subjected the environment to irreversible destruction as a result of the war, yet despite the destruction caused, wars have not come to an end. The aim of this study is to demonstrate that World War II was a turning point for the environmental impacts of war and the relationship between humans and the environment, in the context of the changes occurring in the war-environment relationship. In the study prepared using the literature review method, it was concluded that the Second World War changed the human-environment relationship in terms of the outcomes it produced and that it was a turning point both in terms of the human-environment relationship and the environmental impacts caused by the war.

Anahtar Kelimeler:

Savaş,
Savaş Ekolojisi,
Kitle İmha Silahları,
Uluslararası
Silahlanma,
İkinci Dünya Savaşı,

Keywords:

War,
War Ecology,
Weapons of Mass
Destruction,
International Armament,
World War 2,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): AKIN, Sezai ve YÜCEL BATMAZ, Nazlı (2024), “Savaş - Çevre İlişkisinde Bir Dönüm Noktası: İkinci Dünya Savaşı”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.7(4), ss.964-975, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1533747>

1 Bu çalışma 1. Yazarın, 2. Yazar danışmanlığında hazırlayarak 2023 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde sunduğu “Savaşın Çevresel Etkilerinin İncelenmesi: İkinci Dünya Savaşı Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Savaş ve çevre kavramları insanlığın ilk dönemlerinden beri iç içe oldukları kavramlar olmalarının yanı sıra birbiri ile ilişki içerisinde olan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, gitgide şiddeti artan savaşlar sonucunda bir savaş alanı olan çevre üzerindeki tahribat da artmış, ayrıca savaşın zaman içerisinde zafer kazanmak amacıyla kullanılan bir savaş aracı haline gelmesi ile ortaya çıkan çevresel tahribatın boyutları da bu artışa paralel şekilde gerçekleşmiştir.

Ortaya çıkan tahribat ve çevresel etkiler bakımından en şiddetli savaş ise şüphesiz İkinci Dünya Savaşıdır. Bu bağlamda kendisinden öncesi savaşlarla mukayese edildiğinde; gerek savaş içerisinde askeri teknolojinin eriştiği düzeyin farklılığı bakımından, gerekse savaş sürecinde meydana gelen tahribatın şiddetli değişimi bakımından, çevrenin İkinci Dünya Savaşı sırasında bir savaş amacı olmaktan ziyade artık bir savaş aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çevrenin savaş amacı olması yeni bir olgu olmamakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı bir kırılım noktası haline getiren husus, çevrenin savaş kazanmak uğrunu bir daha kullanılmamak üzere feda edilebilecek bir meta olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı bu noktada öne çıkartan bir diğer husus ise kullanılan silahlar ve taktikler bakımından caydırıcılık kavramı, yıkıcı kent kuşatmaları, balistik silahlar ve stratejik saldırıları savaş literatürüne kazandırmış olmasıdır. Bu anlamıyla askeri teknolojide de önemli bir dönüm noktası oluşturan İkinci Dünya Savaşı, savaş-çevre ilişkisinde bir kırılma noktası olarak yerini almaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bir kırılım noktası olarak karşımıza çıkartan diğer bir husus ise, ortaya çıkan yıkım sonucunda insanların çevreye bakış açısında önemli değişiklikler meydana getirerek savaş perspektifinden bir çevresel bilinç oluşmasını sağlamasıdır. Özellikle nükleer silahların oluşturduğu geri döndürülemez yıkım, çevresel bilincinin artmasını sağlayarak bu konudaki uluslararası bir kamuoyu oluşmasına yardımcı olmuştur. Oluşan bu uluslararası bilinç sayesinde savaşın çevresel etkilerinin azaltılmasını sağlamak, nükleer silahların yayılması ve üretilmesi gibi savaşın çevresel etkilerini arttıran faaliyetleri önlemek amacıyla bir dizi uluslararası antlaşma, devletlerin önemli bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra çevre hareketleri ve çevre bilinci dünya çapında gelişmiş ve meydana gelen askeri nedeni tahribatlar çevresel düşüncelerin siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yer edinmesi noktasında bir bilinç oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, yıllardır devam eden savaşlar sonucunda ortaya çıkan askeri gelişmeler kullanılarak çevrenin zafer elde etmek amacıyla en yoğun şekilde kullanıldığı savaşın, yani İkinci Dünya Savaşı'nın askeri öğretilerde ortaya çıkarttığı değişiklikler bağlamında, çevreyi ve insanların çevreye bakış açısını nasıl etkilediğini, savaşın ortaya koyduğu çevresel yıkımı ve bu yıkımın uzun süreli etkilerini, ortaya çıkan bu yıkım sonucu şekillenen ulus üstü dengeleri ve değişen savaş-çevre, insan-çevre ilişkilerini ortaya koymaktır.

2. SAVAŞ- ÇEVRE İLİŞKİSİ

Çevre kavramı, birçok farklı tanımı olan ve farklı anlamlar atfedilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. En genel tanımı ile ise çevre; "*canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşiminin bütünü*" olarak ifade edilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005:24-25). İnsanlığın ilk dönemlerinde bir yaşam alanı ve avcı toplayıcı yaşamın temel gıda tedarik alanı olarak görülen çevrenin insanla etkileşimi bağlamına iki temel dönüm noktası vardır. Bu dönüm noktalarından ilki, ateşin icadıdır. Zira ateş, insan için en temel ihtiyaçlar arasında olan; korunma, aydınlanma, beslenmesine amaçlı kullanımının yanı sıra kendi türüne ve çevresine de zarar verebilme potansiyelini arttırmasına da yol açmıştır. Ateşin keşfiyle birlikte "*çevre tahribatında daha önceleri çok sınırlı olan insan etkisi büyük oranlarda kendini göstermeye başlamıştır*" (Gülgeç, 2017:9-10).

İnsan-çevre ilişkisinin ikinci dönüm noktası ise neolitik devrimdir. Neolitik devrim ile insan, kendisine yetecek olandan daha fazla ürün elde etmeyi başarmıştır. Bu noktada yerleşik hayata geçen ve toplu halde yaşamaya başlayan insanlar, bu "*yerleşik hayata geçiş ve ilk şehirlerin kurulmasıyla birlikte çevresini büyük çaplı değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır*" (Gülgeç, 2017:9). Bu dönüştürmenin en önemli örneği de ekilebilir arazilerin etrafının çevrilerek, çevrenin bir bölümünü özel mülkiyete geçmesidir. Artı ürünün depolanması, yönetilmesi ve korunması gibi birçok farklı mesele de bu süreçte ortaya çıkmış ve artı ürün kavramı bir müddet sonra insanlar arasında savaşların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu noktada savaş kavramına değinmek gerekirse savaş kavramı; Türk Dil Kurumu tarafından "*devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk*" (TDK, 2023) şeklinde tanımlanmıştır.

Askerî literatürde ise harp kavramı, menfaat ve hak dolayısıyla doğan isteği dikte ettirmektir. Yani “*Düşmanı, iradenizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemi*” (Clausewitz, 1984:20) olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren çeşitli nedenlere dayanan çatışmalar zaman içerisinde sürekli olarak artmış ve savaşlara evrilmiştir. Geçmişten günümüze dek bu savaşlara neden olan etmenler değişmiş, çeşitlenmiş ve artmıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinde artı ürünleri korumak veya başka toplulukların artı ürünlerini ele geçirmek gibi basit ve anlaşılabilir amaçlar ile savaşlar gerçekleştirilmiştir. Sınıflı toplumların oluşumu ile ortaya çıkan devletler ise, içinde buldukları çağa göre etkili silahlar yaparak ve oluşturdukları profesyonel ordular aracılığıyla yeni toprakların ve yeni egemenlik alanlarının kazanılması başka halklar, sınıflar, uluslar üzerinde tam bir egemenlik kurulması amacıyla ya da bunların hepsine boyunduruk altında tutulan insanları, boyunduruk altından kurtulmak amacıyla birçok savaş ve çatışma gerçekleştiği bilinmektedir (Demir, 2003:10-11). Savaşların dünya tarihi üzerinde kapladığı alana bakıldığında özel mülkiyetin, sınıfların ve egemen sınıfların ve devletlerin ortaya çıktığı tarihten günümüze değin kimi topluluklar veya devletler arasında yaklaşık “15 bin savaş olmuş ve tarihi bilgilere göre 5500 yıl içerisinde sadece 300 yıl savaşız geçmiştir” (Demir, 2003:31).

İnsanlık tarihi kapsamında cereyan eden savaşlarda yalnızca insanlar toplulukları birbirleri ile mücadele etmekle kalmamış, savaşırken aynı zamanda çevrelerini de tahrip etmişlerdir. Bu nedenle de gerçekleşen savaşların çevre üzerindeki etkisi savaş bittikten sonra da devam etmiştir. Savaş sürecinde kentlerin yok edilen altyapısı, kirletilen suları, toprakları, havası, radyoaktif serpintilerin yol açtığı sorunlar gibi birçok çevresel etki, savaş sonrasında uzun yıllar etkisini devam ettirmektedir (Akdemir, 2022).

Savaş insanlığın ilk dönemlerinde çevreyi ve çevresel zenginlikleri ele geçirmek için gerçekleştirilmekteydi. Bu anlamı ile çevre, savaşın bir amacı olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak zamanla çevreden yararlanma durumu, çevrenin bir savaş aracı olarak düşmana hasar verilmesi ve düşmanın yok edilmesine doğru yönelmiştir (Dutch, 2013). Dolayısıyla çevre bir savaş amacı olmanın yanı sıra bir savaş aracı olarak da kullanılmaya başlanılmıştır. Savaş anlayışındaki bu değişim savaşların çevresel tahribatın boyutlarını arttırmıştır.

Savaş anlayışındaki bu değişiklik ile çevresel tahribatın ilişkisini örneklendirmek gerekirse, konvansiyonel harbin örneği olan meydan muharebelerinin yerini siper savaşlarına bırakması veya meydan savaşlarında kullanılan menzilli ağır topların yerini çeşitli kitle imha silahlarının alması örnek gösterilebilir. Ayrıca çevrenin bir savaş amacı olarak kullanılması yalnızca silahlar ile gerçekleşmemektedir. Çeşitli nedenlerle gıda maddelerinin ve tarlalardaki ekinlerin imha edilerek bölgesel kıtlıkların oluşturulması da çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılmasının örneğidir. Bu örnek bağlamında Frederick Barbarossa'nın 1155 yılında Tortona kuşatmasını incelemek gerekir. Barbarossa, kuşatma sırasında kalenin su kaynağını insan cesetleriyle ve çeşitli zehirli materyallerle tahrip ettirmiş olması sonucu, kaledekiler uzun süre susuzluğa dayanamayarak teslim olmak zorunda kalmışlardır (Karaimamoğlu, 2017:333). Bir diğer örnek olarak ise karşımıza Hannibal çıkmaktadır. Hannibal, Roma ile savaşının günümüz İtalya ana karasında sürdüğü dönemde bölgede yiyecek kıtlığı başlatarak düşmanını zayıflatmak için ekili arazilerden kullanacağı kadar hasadı toplatarak kalan bütün arazileri yaktırmıştır. Fabius'u (düşmanı) ise onursuzlukla lekelemek için ona ait arsalarla el sürmeyip, diğer bütün toprakları yerle bir etmiştir (Frontinus, 2022:40).

Genel anlamda savaşın çevresel etkileri 3 aşamada ortaya çıkmaktadır. Bunlar: savaşa hazırlık dönemi, savaş dönemi, savaş sonrası dönemdir. Savaşa hazırlık dönemi özellikle profesyonel orduların kurulması ile çevresel tahribatta önemli etkiye sahiptir (Demir, 2003:46-47).

Savaşa hazırlık dönemi, askeri tahkimatlar ve müstahkem mevkiiler oluşturularak çevrenin yeniden şekillendirildiği dönemdir. Bu dönemde genellikle yerleşim merkezlerinden uzak alanlarda askeri eğitimler için çeşitli askeri bölgeler inşa edilmektedir. Bu süreçte çevre çeşitli silahların taliminin yapılması ile birçok farklı kimyasala yoğun biçimde maruz kalmaktadır. Ayrıca yeniden dizayn edilen bu çevrede yabancı hayat olumsuz anlamda etkilenmekte ve doğal denge bozulmaktadır.

Savaş döneminde çevre, birçok farklı askeri mühimmata ve tahribata maruz kalmaktadır. Gelişen silah teknolojileri ile özellikle 19.yy itibarıyla uzun menzilli silahların kullanılması sonucunda çevrenin bir savaş alanı olma özelliği çok daha geniş bir alana yayılmış ve savaşan ülkelerin sınırlarının tamamı aktif savaş cephesi haline gelmiştir. Ayrıca çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması ile askeri yapılar başta olmak üzere kentleri hayati önem arz eden altyapılarına gerçekleştirilen sabotajlar ve doğrudan saldırılar ile çevresel tahribattan çok sayıda sivil etkilenmektedir. Bunun yanı sıra çeşitli kültürel yapılar da bu tahribattan payını almaktadır. Bu bağlamda savaş sırasında yapay çevreyi oluşturan kentler, kasabalar, köyler ağır bir biçimde tahribata uğramakta, kültürel, doğal ve tarihi çevre zarar görmektedir. Örneğin 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı sırasında; 1.115 cami, 309 Katolik Kilisesi, 36 Ortodoks Kilisesi ile 1.079 adet kamu binası ya yıkılmış ya da onarım gerektirecek kadar hasara uğramıştır (Karasu, 2008:62). Bu bağlamda bir diğer örnek ise 1992

yılında başlayan ve 43 ay süren Saraybosna kentindeki kuşatmadır. Kuşatma süresince kentlin askeri olmayan önemli kültürel ve tarihi anıtlarına çok sayıda saldırı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu saldırılar arasında en kötü şöhrete sahip olay, 25-26 Ağustos 1992 gecesi Vijećnica (Ulusal Kütüphane) binasının yangın çıkarıcı mermilerle bombalanmasıdır. Mostar, 1992 yılının Nisan ortasından Mayıs ortasına kadar yoğun Yugoslav Halk Ordusu/Republika Srpska Ordusu'nun bombardımanına maruz kalmış ve bu durum, özellikle tarihi merkezdeki yapıyı mirasına önemli zararlar vermiştir (Walaseg, 2015:32).

Savaş sonrası dönem ise sıhhi, sosyal, kültürel ve birçok çeşitli çevresel etkiye gebedir. Altyapılarda ortaya çıkan tahribat sonucunda salgın hastalıkların oluşması, gıda erişiminin azalması veya kullanılan silahlardan dolayı çevrenin geçici veya kalıcı süreliğine canlı yaşamına elverişsiz hale gelmesi bu durumun örneklerindedir. Örneğin İngiliz General Wolfe, 1759 yılında gerçekleşen Quebec Kuşatması sırasında Fransızların direnme gücünü yıpratmak için şehre doğrudan bombardıman yapmış ve şehir çevresindeki alanı kullanılamaz hale getirmiştir. Bu bombardımanda, kırsal kesimde 1400 çiftliğin yakıldığı ve bölgenin duman içinde kalmış çorak bir araziye dönüştüğü ifade edilmiştir (Özal, 2021:283). Buna karşı savaş sırasında meydana gelen tahribatlar yalnızca yaşam alanlarına değil, kültürel miraslara da sirayet etmektedir. Örneğin Bosna savaşı sırasında Ferhadiye ve Arnaudija Camileri'nin kalıntılarının büyük bir kısmı Sırp ordusu tarafından Ramići'deki belediye atık sahasına götürülmüş ve savaşın sona ermesinden çok uzun süre sonra tespit edilerek kazılmıştır. Benzer şekilde, Ferhadiye Camisi'ne ait diğer büyük parçalar, Karanovac köyü yakınlarında bir çakıl ocağından oluşan yapay bir gölün dibinde bulunmuş; bu bloklar daha sonra dalgıçların yardımıyla yüzeye çıkarılmıştır (Walaseg, 2015:37).

2.1. İkinci Dünya Savaşı - Çevre İlişkisi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirilen savaşlar daha çok meydan muharebeleri, geri çekilme manevraları, pusu ve kuşatma savaşları şeklinde gerçekleşmiştir. Sun Tzu ise gerçekleşen bu savaş türlerini bir kural belirlemiştir. Ona göre “(düşmanın)10 katıysan kuşat, beş katıysan saldır, bir katıysan dağıt, denksen hakkından gelebil, azsan çekil, zayıfsan çarpışmaktan kaçın” (Tzu, 2016:7-8). Oysa savaşlarda kullanılan taktikler ve silahlar bir kurala bağlanamayacak kadar çeşitli durumlarda gerçekleşmektedir.

Bir savaşın sonucunu belirleyen en önemli etken şüphesiz asker sayısı iken, taraflara asker sayısı dışında avantaj kazandıran birçok unsur mevcuttur. Bu unsurlardan bazıları; ordunun psikolojisi, coğrafya, askerin talim durumu, sürpriz saldırı avantajı ve savaş hileleri gibi çeşitlendirilebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde çevrenin askeri bir araç olarak kullanılmasıyla oluşan taktikler genel olarak su kuyularının zehirlenmesi, nehirlerin akış yönlerinin değiştirilmesi, düşmanı aç bırakmak amacıyla ekili arazilerin yakılması, yer altından tüneller kazılması şeklinde kullanılmış ve sınırlı bir alanı etkileyecek şekilde kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ise şüphesiz kendisinden önceki savaşlarda kullanılan taktiklerden ve silahlardan daha farklı taktiklerin ve silahların kullanımına sahne olmuştur. Bu savaşın ortaya çıkarttığı çevresel etkileri anlamak için ise İkinci Dünya Savaşını ve savaşla birlikte meydana gelen çevresel ve düşünsel değişimleri incelemek gerekir.

2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Çevresel Etkileri

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı, şüphesiz insanlık tarihinin en şiddetli savaşı olarak tarihteki yerini almıştır. 1 Eylül 1939 tarihinde Alman ordularının Polonya sınırını geçmesi ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, Pasifik, Atlantik, Doğu Avrupa, Asya, Afrika ve Avrupa cepheleri olmak üzere birçok farklı cephede cereyan etmiştir. Bu anlamıyla kendisinden önce gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere önceki tüm savaşlardan daha geniş bir alana yayılmış olması bakımından en şiddetli ve en tahripkâr savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı, kullanılan taktikler ve değişen askeri anlayış nedeniyle çok geniş bir alanı aktif bir cephe haline getirmiştir. Savaş sırasında birçok yerleşim bölgesi ve doğal alan aktif savaş cephesi olarak kullanılmıştır. Fabrikalarda üretilen modern silahların tahrip edici gücü de bu geniş alanlar boyunca kullanılmıştır. Bu savaş sürecinde silahların üretimi sürecinde ortaya çıkan atıklar ve mühimmatın depolanması sürecinde de çevresel tahribatın olduğu bir gerçektir ve savaşın çevresel etkilerinden yalnızca bir tanesini oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın çevresel etkileri ise birçok farklı boyutta ortaya çıkmıştır.

Bu anlamda savaşın meydana getirdiği çevresel tahribatı konvansiyonel silahlar bakımından ele aldığımızda karşımıza kara mayınları çıkmaktadır. Kara mayınları, dost, düşman veya sivil unsurları ayırt etme gücünden yoksun silahlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kara mayınının ortalama 75 yıl boyunca aktif olarak kaldığı bilinmektedir. Altıntaş'ın Sgaier'den aktardığına göre ise İkinci Dünya Savaşı sırasında sadece Libya'da kullanılan kara mayın bölgeleri ve patlamamış askeri mühimmatı 1985 yılında dahi ülke topraklarının 1/3'ünde

halen aktif konumda bulunmaktaydı (Altıntaş, 2007:143). Sovyet Rusya'nın da Almanların Yıldırım Harbi'ni (Blitzkrieg) etkisiz hale getirmek amacıyla çeşitli mayın tarlaları oluşturdukları bilinmektedir. Ayrıca savaş sürecinde Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın yalnızca Kuzey Afrika'da 5 ila 19 milyon arasında mayın döşediği bilinmektedir (Doucet, 1993:304). Bu mayınların savaş sürecinde ve savaş sonrasında aldığı yaşamların sayısı ve gömülü oldukları arazide ortaya çıkarttıkları çevresel etkileri ise bilinmezliğini korumaktadır.

Savaşta meydana gelen çevresel yıkımın etkilediği bir diğer alan ise yerleşim bölgeleri ve ekilebilir arazilerdir. Bazı tahminlere göre, savaş ve savaşın meydana getirdiği yıkımdan kaynaklı olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 60 milyon Avrupalı mülteci olmuştur (Tomsic, 2017). Mülteci sayısının bu kadar yüksek olması ise birkaç nedene bağlanabilir. Bunlardan biri bombardımanların meydana getirdiği öncelikli sorunlardan biri üretim tesislerinde meydana gelen tahribat nedeniyle başta gıda olmak üzere tüketim malzemelerinin üretiminde ve lojistiğinde ortaya çıkan aksaklıklardır. Aksaklıkların boyutu o kadar fazladır ki İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, müttefik kuvvetler genel bir açıkla yüzleşmiştir (Weinreb, 2012). Diğer bir neden ise savaşın meydana getirdiği yıkımdan kaynaklı olarak ekilebilir alanların kullanılamaz hale gelmesi ve bölgede yaşayan hayvanların gerçekleşen muharebelerle telef olmasıdır.

Altıntaş'ın Center'den aktardığına göre, gerçekleşen bombardıman sonucu toprakta meydana gelen tahribat da üretimin azalmasını neden olmuştur. Zira ağır bombardıman uçağından atılan bir bomba patladığında, ortaya yaklaşık 3.000 °C sıcaklık ortaya çıkabilmekte ve sadece tüm flora ile faunanın değil, toprağın daha alt katmanlarının da kavrulmasına sebebiyet vermektedir. Uzmanlara göre aynı toprağın yeniden işlenebilir hale gelebilmesi için 100-7.400 yıl geçmesi gerekmektedir (Altıntaş, 2007:138). Öyle ki İkinci Dünya Savaşı'ndan on yıllar sonra, Fransa'nın Verdun kentinde ağır topçu ateşi sonucu oluşan kraterler, hâlâ bitkisel büyümeden yoksundur (Lawrence, 2015). Yine kurşun mermilerde meydana gelen aşınma ve oksidasyon sonucunda toprakta, yer altı sularında ve yüzeyde yer alan su kaynaklarında kirlilik oluşturmaktadır. Bu suya doğrudan veya dolaylı olarak maruz kalan canlıların hastalanma ve ölüm riski de mevcuttur. Toprakta meydana gelen yüksek kurşun konsantrasyonunun, bitki örtüsünün büyümesini olumsuz etkileyeceği ve canlı türlerinin zenginliğini azaltabileceği bilinen bir gerçektir.

Savaşın meydana getirdiği yıkım sonucunda üretimde meydana gelen azalmanın en önemli kanıtlarından biri de Yunanistan'ın savaş sürecinde üretim istatistikleridir. 1939 yılından 1941-1944 yılları ortalama üretimine göre Yunanistan'da hububat üretimi %40, baklagillerin üretimi %36, tütün üretimi %89, pamuk üretimi %75 oranında azalmıştır (Doxiades, 1946). İki dünya savaşının sonucunda da buna benzer kıtlıklar ortaya çıkmış, özellikle savaşın çok yoğun ve öldürücü geçtiği 1945 yılında hasat yapılamaması açlık ve kötü beslenmeden kaynaklanan acılardan kaynaklanan yüz binlerce ölüm vakalarına rastlanılmıştır (Dower, 1999).

Kentlerin aktif bir savaş alanı olarak kullanmasına ilişkin ise 900 gün süren Leningrad Kuşatmasını incelemek gerekir. Kuşatma sırasında kente gelen tüm demiryolu ve kara yolu ulaşımı kesildiğinden siviller ve savunmacılar uzun bir süre boyunca başta yiyecek olmak üzere temel gereksinimlerden yoksun yaşamış, kent nüfusunun üçte biri açlık, hastalıklar ve bombardıman nedeniyle hayatlarını kaybetmiştir (Okuyan, 2020). Stalingrad Muharebesi ise 5 aydan fazla sürmüş ve 2 milyondan fazla asker ve sivilin çatışmalar sırasında hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte hem siviller hem de askerler yeni çevrelerine hızla uyum sağlamak zorunda kalmış, savaş boyunca hayatta kalmak için bir araya gelerek yemek yeme alışkanlıklarını gündüzden geceye değiştirmiş ve harabeler arasında kendilerini daha az görünür kılmak için daha fazla giyinmişlerdir (Kucherenko, 2022). 8 aydan fazla süren Sivastopol Muharebesi ise savaşın kent üzerinde meydana getirdiği askeri yıkımın en önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşatma boyunca önemli bir rol üstlenen Alman Hava kuvvetlerine bağlı VIII. Hava Kolordusu bu savaş sırasında 23.751 sorti gerçekleştirmiş ve kente 20.500 ton bomba bırakmıştır (Mitcham, 1997:174). Ayrıca Alman Ordusu'nun mega silahlarından olan Schwerer Gustav Topu da bu savaş sırasında bölgeye intikal etmiş ve 4,5 tona yakın ağırlıktaki mermiler ateşleyerek bu kuşatma sırasında kullanılmıştır. Bir yıl süren bu kuşatma sonucunda kentsel yaşam alanları ve çevresindeki alanda çeşitli tahribatlar oluşturduğu bilinen bir gerçektir.

Sanayi devrimi sonucunda yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi askeri teknoloji üzerindeki etkisi silah üretiminin makineleşmesi ve silah fabrikalarının kurulması olmuştur. Meydana gelen bu üretim biçimi de silahların artık başka herhangi bir tüketim nesnesi gibi kitlesel olarak üretilmeye başlamasına neden olmuştur (Bahadır, 2018). Bu silahların üretilmesi, taşınabilir hale getirilmesi ve nakliyesi sırasında çevreye verilen zarar ise günümüzde dahi tam olarak bilinmemektedir.

Silah üretiminin yanı sıra Maginot Hattı ve Atlantik Duvarı da çevrenin yeniden dizayn edilmesi ve askeri amaçlı kullanımının diğer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Maginot Hattı, Almanya ve Belçika'nın

sınırına Fransızlar tarafından inşa edilen bir tahkimatlar zinciridir. 9 milyar doları aşan bir maliyetle inşa edilen 280 millik hat, onlarca kale, yer altı sığınağı, mayın tarlası ve top bataryasını içeren bu hat, 55 milyon ton çelikle güçlendirilerek ağır top ateşine, zehirli gaza ve Almanların atabileceği her şeye dayanacak şekilde tasarlanmıştır (History, 2022). Çevreyi bu derece değiştiren bir savunma hattı ise Almanlar tarafından, etrafından dolaşmak suretiyle aşılmış ve Maginot Hattı yalnızca bölge ekositemine zarar vermekle kalmıştır. Nazi Almanya'sı ise gerçekleştirebilecek bir müttefik çıkartmasını önlemek amacıyla Fransa'nın Atlantik kıyısını baştanbaşa saracak bir istihkâma güvenmişlerdir. Fransa'nın Batı ve Kuzey bölgelerine inşa edilen Atlantik Duvarı'nın yapımı için 17 milyon metreküp beton, 1,2 milyon ton çelik ve 3,7 milyon Alman markı harcanmıştır (Zaloga ve Hook, 2011:3). Sadece bir duvar olmaktan ziyade Atlantik Duvarı, sahil boyunca çeşitli engeller ile başlayan ve düşman karaya bastığı andan itibaren ilerleyişini durdurmaya veya en azından yavaşlatmaya yönelik karmaşık bir askeri tahkimattır. Ancak bu yapı çıkartmaları engellemekte başarısız olmuştur. Bu duvarın kalıntıları ve arazi engellerinin bir bölümü hala Fransa sahillerinde yer almaktadır.

Savaş sonrası süreçte silah silahların depolanma ve imha süreci de çevresel tahribata neden olmaktadır. Dönemin Doğu Alman topraklarının askeri depolamadan kaynaklı olarak yaklaşık %4'ünün hâlâ kullanılmadığı bilinmektedir (Gültekin, 2022). Bir diğer örnekte ise Vanuatu takımadalarının bir adası olan Espirito Santo'da Milyon Dolar Noktası denen yeri incelemek gerekir. Bu nokta, adını savaş bittikten sonra burada okyanusa atılan milyonlarca dolar değerindeki ABD ekipmanından almıştır (Hemmings, 2019). Bu askeri ekipmanlarının ABD ana karasına geri döndürülmesi çok maliyetli görülmüş, bu nedenle de ABD tonlarca askeri ekipmanını okyanusa atmıştır. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşından sonra, hardal gazları ve arsenik zehirleri gibi kimyasal savaş ajanları varillerde paketlenmiş ve doğrudan okyanusa atıldığı bilinmektedir (Harigel, 2001). Denize atılan bu atıkların deniz canlıları ve bölgede yaşayan diğer canlılar açısından etkileri ve etkilerinin çapı ise bilinmemektedir.

Savaş sırasında düşürülen uçaklar ve batırılan gemiler de çevresel tahribata yol açmaktadır. Sayılarla bu durumu izah etmek gerekirse, resmi olarak, savaş koşulları nedeniyle toplam 1.554 ABD gemisinin battığı bilinmektedir (USMM, 2023). 1944 yılı sonuna dek Amerikan denizaltılarının ise 4,3 milyon tonluk Japon tüccar gemisi batırıldığı kaydedilmiştir (Arıt, 1974:215). Yalnızca İkinci Dünya Savaşı gemi enkazlarından kaynaklanan Atlantik Okyanusu'ndaki petrol kirliliğinin 15 milyon tonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Monfils, 2005:1050).

Savaş sırasında kullanılan en yıkıcı silah olan atom bombalarının çevresel etkiler ise yarım asır geçmesine rağmen devam etmektedir. Bir nükleer silahın kullanımıyla birlikte bir patlama dalgası, yoğun ışık, ısı ve radyasyon açığa çıkmaktadır. Patlama sonrası büyük bir ateş topu oluşmakta ve bu ateş topu olduğu yerdeki her şeyi buharlaştırmakta ve patlamanın merkezindeki sıcaklık yaklaşık 7.000 °C'ye çıkabilmektedir (Yavuz, 2022). Bu savaş sırasında iki adet atom bombası kullanılmıştır. Japonya üzerinde kullanılan bu silah sonucu Hiroşima'da yaklaşık 70.000 ila 135.000 kişinin öldüğü ve Nagazaki'de 60.000 ila 80.000 kişinin hem patlamalara akut maruz kalmaları nedeniyle hem de radyasyonun uzun vadeli yan etkilerinden öldükleri tahmin edilmektedir (History, 2023). Fakat Altıntaş'a göre Hiroşima kentine atılan atom bombasından kaynaklanan radyasyon yayılımının uzun süreli etkileri ile de bu sayı 300,000'e ulaşmıştır (Altıntaş, 2007:135). Ayrıca Japonya'da bugünden onlarca yıl önce atılan atom bombasının nükleer partiküllerin etkisi bugün dahi bölgedeki sulara görülmektedir (Çetinkaya, 2022). Aynı zamanda yayılan radyasyonun uzun dönemde başta lösemi ve tiroit kanseri olmak üzere kansellere de neden olduğu bilinmektedir (Yavuz, 2022). Dolayısıyla nükleer silahlar sadece atıldığı bölgedeki canlı yaşamını ve yaşam alanını yok etmekle kalmamış, uzun vadede bölgesel dengeyi de bozmuştur.

Savaşın sonucunda sadece Sovyetlerin kaybı 20 milyon asker ve sivilidir. Buna, 4,3 milyon Polonyalı, 4,2 milyon Alman, 1,7 milyon Yugoslav, 600 bin Fransız 410 bin İtalyan, 390 bin İngiliz ve sayılan tam olarak bilinmemekle birlikte 6 milyon olarak tahmin edilen Yahudi, Çingene, Macar ve diğer halkların can kayıpları eklendiğinde ortaya korkunç bir manzara çıkmaktadır (Çağrı, 1996:259). Savaş sürecinde ölen hayvanların ve zarar gören canlıların sayısı ile ilgili net bir bilgi ise mevcut değildir. Ancak bu savaşın insanlık üzerinde değişimler meydana getirdiği ve savaş - çevre ilişkisini kökünden değiştirdiğini ifade etmek doğru olacaktır.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞIYLA DEĞİŞEN SAVAŞ - ÇEVRE İLİŞKİSİ

Savaş, ekonomik ve sosyal hayatı da kökünden değiştirmiştir. Savaş sırasında gerçekleştirilen bombardımanlar sırasında İtalyan sanayisinin %80'i yok olmuştur. 1945'te İtalya'nın GSMH'si ancak 1911'deki düzeyine eşitlemiştir. Ekonomi 1938'e oranla %40 küçülmüştür. Gerçek ücretler 1913'teki düzeyin %26,7'sine inmiştir. Savaş boyunca toprak ihmal edildiğinden zirai üretimde verimlilik azalmıştır. Tarım aletleri yetersiz ve azdır.

1946'da elde edilen buğday ve patates miktarı 1938'in ancak %70'i düzeyindedir (Çağrı, 1996:260-262). 1948'de ise toptan eşya fiyatları savaştan öncesine göre Avusturya'da %200, Fransa'da %1.820 ve Japonya'da %10.100 daha yüksektir (IMF, 2023).

İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkarttığı geniş çaplı yıkım sonucunda, bu savaşın meydana getirdiği tahribatın bir daha tekrarlanmaması adına birçok uluslararası girişimde bulunulmuştur. Nürnberg Mahkemelerinde gerçekleştirilen duruşmalar ve yargılamalar, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması ve Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme bunun örnekleridir.

Savaş hukuku kapsamında ise savaşların çevresel etkisi hukuki anlamda ilk olarak 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Bildirgesinde dile getirilmiş, bildirgenin 26. maddesinde çevre sorunlarına yol açan tüm kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması çağrısında bulunulmuştur (Ak, 2016:21). 1977 yılında ise Askerî Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme imzaya açılmıştır. Bu sözleşmenin 1. maddesi, sözleşme ile yasaklanan düşmanca çevre değiştirme tekniklerini kullanmama, öteki devletleri ve uluslararası örgütleri bu teknikleri kullanmaya özendirme ve yardım etmeme yükümünü kabul etmiştir (Algan, 2022). Ortak Geleceğimiz (Brundtland) raporunda ise; çevre karşısındaki potansiyel tehlikeler arasında en ağır olanının nükleer savaş olasılığı olduğu belirtilerek, barış ve güvenlik konularının belirli yönleri, sürdürülebilir kalkınma kavramıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Brundtland Report, 1987).

Bu noktada çevreci hareketlerin sayısı bir hayli artış göstermiştir. Özellikle bu yüksek seslerin tezahürü İkinci Dünya Savaşı sonrasında protesto hareketleri, barış ve silahsızlanma hareketleri, öğrenci hareketleri, vatandaş inisiyatifleri ve alternatif hareketin gelişmesi gibi süreçler ile gerçekleşmiş ve çevre sorunlarının siyasallaşması sürecini hızlandırmıştır (Özer, 2001:183). Özellikle sanayileşme, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri, yapay ve petrole dayanan ürünlerin kullanımındaki artış, 1973'te yaşanan "Petrol Krizi" ile çevre sorunlarına yönelik akademik çalışmaların artması kamuoyunun bu yönde daha bilinçli hale gelmesini sağlamıştır (Çakır ve Gümüşçü, 2020:250). Bu bilinç kapsamında çevrenin, bir hareket olmanın yanı sıra aynı zamanda siyasal bir partiye dönüşmesi; ilk olarak 1973 yılında İngiltere'de Ekoloji Partisi'nin kurulması ile başlamıştır. Bununla birlikte parti (siyasal) olarak Yeşillerin adını duyurmaları asıl olarak Almanya'da 1983 yılında % 5'lik barajı aşmış meclise girmeleri ile olmuştur (Kılıç, 2008:126). Çakır'ın Özer'den aktardığına göre ise (Çakır ve Gümüşçü, 2020:250);

"Yeşil harekette veya yeşil siyasette amaç, parlamenter demokrasi yoluyla iktidara gelip program uygulamak değil, yurttaş inisiyatifine dayalı yeni bir siyasi anlayışın geliştirilmesini sağlamaktır. Yeşillerin devlet sistemine diğer politik görüşlere göre farklı bakmaları, ancak yasama organını da hedef olarak görmeleri çelişki gibi görülebilir. Ancak 1970'lerde yoğunlaşan çevre sorunları karşısında yasama organları bünyesindeki siyasi partilerin yetersiz kalmaları baskı gruplarının partileşmelerine neden olmuştur. Ayrıca yasama organında bulunma, siyasi partilere seslerini duyurabilme, reklam yapma gibi ayrıcalıklar o dönemdeki yeşil partilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Yeşil hareketin siyasallaşmasında ve partileşmesinde bu etkenlerin etkili olduğu söylenebilir"

Günümüzde de Almanya başta olmak üzere yeşil siyasi hareketler aktif olarak siyaset üretmeye devam etmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı ile değişen çevresel bakıştaki olumlu gelişmelerin yanı sıra savaşlarda kullanılan teknoloji ve savaşların bu durumla doğru orantılı olarak artan çevresel etkileri de mevcuttur. Modern savaşlarda insan sayısının öne çıktığı ve daha çok zorunlu askerliğe dayalı kitle ordusu anlayışının örnekleri olmakla birlikte bu anlayış dünyada gittikçe kaybolmaktadır (Yılmaz, 2023). Zira ateş gücünün ve kitle imha silahlarının yıkıcı etkileri, devletleri yüksek teknolojiye savaş aletlerini ve bunlarla donatılmış profesyonel ordular oluşturmaya itmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki savaşların ise caydırıcılık kavramı çerçevesinde konvansiyonel harp olarak gerçekleştiğini ifade etmek doğru olacaktır. Bu noktada İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen savaşlardan birkaçını ele almak gerekirse; öncelikle Irak'ın İran ile gerçekleştirdiği savaşın akabinde başlayan Körfez Savaşlarını ele almak gerekir. Bu savaş, yakın tarihin en geniş kapsamlı savaşlarından biri olarak kabul görmektedir. 1991 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı sırasında düşman ilerleyişinin yavaşlatılması amacıyla Kuveyt'teki petrol alanlarına sabotaj yapılmış, bu sabotajlar sonucunda 10-11 milyon varil tutarında ham petrol sığ ve nispeten kapalı Basra Körfezi'nin sularına karışmıştır (Karavelioğlu, 2009:84). Yayılan bu ham petrol sonucunda binlerce deniz kuşu ölmüş ve çöldeki petrol kuyuların tahribi sonucunda ise hayvanlar ve bitkiler ekolojik bozulmaya uğrayıp, yok olmuşlardır (Şakacı, 2008).

Bahsi geçen bozulma, yalnızca canlılar üzerinde değil toprak ve iklim üzerinde de etkilerini göstermektedir. Bu bozulmanın en gözle görülür örneği ise bölge ısısında meydana gelen değişme olmuştur. Birinci Körfez Savaşında Kuveyt'te yakılan petrol kuyuları 600 milyon ton petrolü tüketerek havada is gazlar ve tehlikeli kimyasallardan oluşan bir tabaka meydana getirmiştir. Çıkan duman güneşten gelen ışınları engellemiş, bölge ülkelerinde ısı yaklaşık 10 derece kadar düşmüştür (Karavelioğlu, 2009:88). Yakılan *-sabote edilen-* bu petrol kuyularının sayısının 750'den fazla olduğu düşünülmektedir. Bu sabotaj sonucunda ise ancak 10 ay gibi bir sürenin ardından söndürülebilen yangınlar çevreye iklimsel etkilerden çok daha farklı şekillerde de zararlara neden olmuştur (Erik, 2015).

Körfez savaşı sırasında gerçekleşen bir diğer çevresel etki ise savaş sırasında birçok kentsel altyapı tesisi hedef alınması sonucunda ortaya çıkmıştır. Saldırıları sonucunda su arıtma ve kanalizasyonun tesislerinin yıkılması atık suların doğrudan Dicle ve Fırat nehirlerine ulaşmasına neden olmuş, ayrıca bombalanan fabrikalardan çıkan çeşitli kimyevi atıklar nehirlerle karışmıştır. Bunun sonucunda nehirden temin edilen su kirlenmiş ve salgın hastalıklara neden olmuştur. Örneğin bölgedeki tifo vakaları 1991'den beri (Körfez Savaşı sonrası) on kat artmıştır (Bazyan ve Schagatay, 2012). Buna ilaveten ABD ve Müttefiklerinin, 1991 yılında ki I. Körfez Savaşında kullandıkları SU silahlarından dolayı Irak, radyolojik kirliliğe maruz kalmıştır ve o yıldan bu yana da maruz kalmaya devam etmektedir (Karavelioğlu, 2009:93).

Tabii olarak bahsi geçen geniş çapta askeri hareketlerin gerçekleştirilmesi için yeterli sayıda askeri ekipman üretilmesi de bir gerekliliktir. 2020 yılı itibarıyla Dünya üzerindeki 99 ülkenin toplamda 73 bin adet tankı bulunduğu bilinmektedir (Axe, 2020). Her ne kadar bu sayı İkinci Dünya Savaşının altında kalmış olsa da, İkinci Dünya Savaşı sonrası silah çeşitliliği daha da artmıştır. Askeri teknolojide meydana gelen ilerleme sonucunda İkinci Dünya Savaşı süresince üretilmeyen balistik füzeler, İHA/SİHA'lar, çeşitli nükleer silahlar ve hava savunma sistemleri ülkelerin envanterine eklenmiştir. Ayrıca kimyasal ve biyolojik silah teknolojilerinin gelmiş oldukları nokta hakkında ise net bir bilgi mevcut değildir. Bu silahların geliştirilme çalışmaları ise İkinci Dünya Savaşından bugüne dek devam etmektedir. Bu geliştirme çabaları kapsamında ABD'nin 1948 ile 1958 arasında Pasifik'teki Bikini ve Eniwetok adalarında 66 atom bombası patlatması sonucu adalar (radyoaktivite nedeniyle) oturulmaz hale gelmiştir. Halk patlamalardan önce başka adalara yollanmış olsa da, Eniwetoklular ancak 30 yıl sonra adalarına dönebilmiştir, Bikini Adası'nın ise yüzyıl kadar tehlikeli kalacağı düşünülmektedir (Alsan, 2009). Diğer yandan ise savaş sürecinde sivillerin savaş alanlarını terk ederek mülteci konumuna düşmeleri tüm savaşlarda olduğu üzere modern savaşın da bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Körfez Savaşı sırasında da kamplarda ve geçici sığınaklarda yaşayan insanların sayısı arttıkça çocuk sağlığı giderek zarar görmüştür. Aşılama oranları düşmüş, gıda stoklarında kıtlık başlamış, yüksek hava sıcaklığında içme suyu çok zor elde edilir hale gelmiş ve yaz sonunda 2009 yılına kadar bilinen en büyük kolera salgını patlak vermiştir (Karavelioğlu, 2009:101).

2017 yılında Suriye'de beşinci yılına girilen iç savaş sırasında özellikle Esad yönetimine karşı ayaklanmaya öncülük eden Halep, İdlip, Rakka, Derra, Humus, Hama gibi Sünni-Arapların yaşadığı kentler ağır bir biçimde tahribata uğramıştır. Bu kentlerden Halep Suriye'nin en büyük kentidir. Savaş öncesi 5,9 milyon insanın yaşadığı kentin nüfusu 3 milyona düşmüştür (Karasu, 2017:80). Bu bağlamda yıllardır devam eden ve Filistin'e karşı gerçekleştirilen İsrail saldırıları sırasında ise planlı bir kentsel tahribat yoluyla savaş, bölgede yaşayan Filistin toplumunun varlığı için yaşamsal önem içeren alanların tahrip edilmesine kadar varmıştır. Bu bağlamda öncelikle, evlerin ve şehirlerin yıkılması, Yahudi yerleşimlerinin ve otoyolların büyüyen takımadalarının Filistinli saldırılarına karşı savunmasız bırakmak için tasarlanmış daha geniş bir proje ile bağlantılıdır. Autodafe yazarlar kolektifinden Christian Salmon, "*Filistin'de şu anda en çarpıcı olan şey, toprağa karşı uygulanan şiddettir, evler yıkıldı, zeytin ağaçları kökünden söküldü, portakal bahçeleri harap oldu*" şeklindeki tasviri de bu durumun bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadır (Graham, 2003:64). Bunun yanı sıra savaş sırasında kentlerdeki kültürel miras da önemli zarara uğramaktadır. 8 Haziran 1992'de Sırp birlikleri ve paramiliterler tarafından işgal edilen Saraybosna'nın Nedžarići banliyösündeki Fransisken İlahiyat Semineri'nden rahipler kovulmuş ve seminerin demirbaşları ile değerli eşyaları, kütüphanenin tamamen kaybolan 50.000 ciltlik büyük ve zengin koleksiyonu da dahil olmak üzere birçok tarihi eser yağmalanmıştır (Walaseg, 2015:75).

4. SONUÇ

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı birçok anlamda savaş-çevre ve insan-çevre ilişkileri için kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın askeri amaçlarla kullanılması ile çevrenin bir savaş amacı olma özelliğinin savaş aracı olma özelliğine dönüşmesi bu kırılımın en önemli noktalarındandır. Zira önceden çevre yalnızca savaşın aracı ve gerçekleştiği alan olarak kabul edilirken zaman içerisinde düşmanları yıldırıma ve

zafer elde etmeye yarayan bir amaç olarak kullanılmaya başlanılmış ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bu düşünce zirve noktasına ulaşmıştır. Bu düşünce kapsamında savaşlar; yaşam alanlarını, içme sularını, tarım topraklarını, altyapı tesislerini, kültürel miras varlıklarını, doğal yaşam alanlarını kısacası çevrenin tamamını tehdit eder hale gelmiştir.

Çevrenin askeri amaçlarla kullanılmasının kabulü sonucunda konvansiyonel harp ekipmanları, çevreye karşı daha yıkıcı olacak şekilde güçlendirilmiştir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen konvansiyonel harpler çevresel etkileri bakımından daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Ancak gerçekleşen bu savaşların coğrafi bakımdan İkinci Dünya Savaşı kadar geniş bir coğrafyada ve çok taraflı şekilde cereyan etmemesi de bu durumunun bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nükleer silahların ortaya çıkarttığı caydırıcılık ve uluslararası çekinceler nedeniyle günümüzde gerçekleşen konvansiyonel savaşların temposu düşse de yine bu caydırıcılık kavramı kapsamında günümüzde nükleer silah sahibi ülkeler ve nükleer silah sayıları artmaya devam etmektedir. Nükleer silahlara sahip devletlerin karşılıklı bir sıcak çatışma ortamına girme durumu ise hiç yaşanmamış olmakla birlikte Küba Krizi sırasında çok yaklaşılacak nükleer savaş tehdidi günümüzde hala devam etmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkacak sonuç hakkında tahmin yürütmek mümkün olmadığı gibi dünya devletlerinin bu ve benzeri senaryolara hazırlıklı olmadığı da bir gerçektir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çevresel tahribatları sonucunda; ekonomik, sosyal ve politik sebeplerin yanı sıra savaşın çevresel etkilerinin de oluşturduğu bilinç ile çevre hareketlerinin hız kazandığı ve yeni kuşak haklardan söz edilmeye başlanıldığı da bir gerçektir. Savaş sırasında ortaya çıkan tahribat sonucunda; savaş sırasında çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması gibi gündem maddeleri uluslararası camiada yer edinmeye başlamış, insanlarda çevresel bir bilinç meydana oluşmuştur. Buna rağmen bu konudaki uluslararası girişimler savaş ve savaşın çevresel etkilerinin önlenmesi konusunda başarılı olmamıştır. Günümüzde Filistin'de ve Ukrayna'da insanların yaşam alanları aktif savaş alanı olarak kullanılmaktadır. Yine İkinci Dünya Savaşı sonrasında nükleer silah kullanılsa da Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasına rağmen nükleer silahlara sahip olan ülkelerin sayısı artmıştır. Dolayısıyla her ne kadar İkinci Dünya Savaşı ile savaş sırasında çevrenin ortaya çıkarttığı tahribat konusunda bir bilinç oluşmuş olsa da bu konuda yaptırım uygulayabilecek bir otorite mevcut değildir. Zira uluslararası antlaşmalar yalnızca kendisine taraf olan ülkeleri bağlamaktadır. Dolayısıyla antlaşmalara taraf olmayan devletleri bağlayan herhangi bir yaptırım mevcut değildir.

Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı sonucunda çevresel bir bilinç meydana gelmiş olsa da ortaya çıkan bu bilinç savaşlar ve bu savaşların ortaya çıkarttığı çevresel etkileri engelleyememiştir. Devletlerin silahlanma yarışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yıkıcı teknolojiler artmaya devam etmektedir. Ortaya çıkan bu askeri teknolojiler sonucunda da çevrenin bir savaş aracı olma unsuru pekişmektedir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı, çevrenin bir askeri taktik unsuru olarak kullanılması sonucu ortaya çıkarttığı yıkım ve meydana gelen yeni dünya düzeni sonucunda çevresel hareketler, savaş-çevre ve insan-çevre ilişkisi bakımından bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject.**

YAZAR KATKILARI / AUTHORS' CONTRIBUTIONS:

Kavramsallaştırma, orijinal taslak yazma, düzenleme – **Y1 ve Y2**, veri toplama, metodoloji, resmi analiz – **Y1 ve Y2**, Nihai Onay ve Sorumluluk – **Y1 ve Y2**. / **Conceptualization, writing-original draft, editing – Y1 and Y2, data collection, methodology, formal analysis – Y1 and Y2, Final Approval and Accountability – Y1 and Y2.**

KAYNAKÇA

- AK, Tarık (2016), “*Günümüzün Savaşlarında Çevre Konusuna İlişkin Bir Değerlendirme*”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi**, S.4(32), ss.17-26.
- AKDEMİR, Özer (2022), “*Savaş ve Çevre*”, **Ekoloji Birliği Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), 14 Mart 2022, <https://ekolojibirligi.org/savas-ve-cevre-ozekdemir> (Erişim Tarihi: 08.10.2024).
- ALGAN, Nesrin (2022), “*Savaşın Çevreye Etkileri: Ukrayna*”, **İK Panorama Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), 3 Haziran 2022, ikpanorama.com/blog/2022/06/03/cevre/ (Erişim Tarihi: 03.10.2024).
- ALSAN, Selçuk (2009), “*Yalnız Canlıları Yok Eden Bir Silah: Nötron Bombası*”, **Türk Tabipler Birliği Kurumsal Web Sayfası** (E-Haber), <https://www.ttb.org.tr/eweb/savas/8.html> (Erişim Tarihi: 11.10.2024).
- ALTINTAŞ, Hakan (2007), “*Savaşların Çevresel Boyutu ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8(4), ss.131-156.
- ARIT, Fikret (1974), **Büyük Savaş: İkinci Dünya Savaşı Tarihi (1939-1945)**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- AXE, David (2020), “*There are 73,000 Tanks in the World, Which are the Best?*”, **Forbes Kurumsal Web Sitesi** (E-Haber), 16 Haziran 2020, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2020/06/16/there-are-73000-tanks-in-the-world-which-are-the-best/?sh=55f219c35324> (Erişim Tarihi: 16.10.2024).
- BAHADIR, Osman (2018), “*Birinci Dünya Savaşı’nda Silah Teknolojisi*”, **Sarkaç Kurumsal Web Sayfası** (E-Haber), 11 Mayıs 2018, <https://sarkac.org/2018/05/birinci-dunya-savasinda-silah-teknolojisi/> (Erişim Tarihi: 09.10.2024).
- BAZİYAN, Saloume ve SCHAGATAY, Erica (2012), “*Environmental Impact of War Technology and Prohibition Processes*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Mid Sweden University, Holmgatan (İsveç).
- BRUNDTLAND REPORT (1987), “*Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*”, **Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi** (E-Rapor), BM Press, Geneva, <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> (Erişim Tarihi: 14.10.2023).
- CLAUSEWITZ, Carl Von (1984), **Harp Üzerine** (Çev. Fahri Çeliker) Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- ÇAĞRI, Erhan (1996), “*Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.51(1), ss.259-273.
- ÇAKIR, Muammer, GÜMÜŞÇÜ, Osman ve TAŞ, Barış (2020), “*Politik Ekoloji*”, **Coğrafya Dergisi**, S.41, ss.241-254.
- ÇETİNKAYA, Behlül (2022), “*Savaşlar Sadece İnsanları ve Şehirleri Değil Çevreyi de Yok Ediyor*”, **Anadolu Ajansı Kurumsal Web Sayfası** (E-Haber), 4 Haziran 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/savaslar-sadece-insanlari-ve-sehirleri-degil-cevreyi-de-yok-ediyor/2605403> (Erişim Tarihi: 08.10.2024).
- DEMİR, Cafer (2003), **Savaş Hukuku ve Barış**, Gün Yayınları, İstanbul.
- DOUCET, Ian (1993), “*The Coward’s War: Landmines and Civilians*”, **Medicine and War**, S.9(4), ss.304-316.
- DOWER, John (1999), **Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War War II**, Norton Publishing, New York (US).
- DOXIADES, Constantinos (1946), “*The Greek Sacrifice in World War II*”, **Yunanistan İmar Bakanlığı Kurumsal Web Sayfası** (E-Doküman), Athens Publications, Atina, <https://crimesagainstgreeks.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Greek-Sacrifice-in-WWII.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).
- DUTCH, Steve (2013), “*Military Impacts on the Environment*”, **Wisconsin Green Bay Üniversitesi Kurumsal Web Sayfası** (E-Döküman), <https://www.uwgb.edu/> (Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- ERİK, Nazan Yalçın (2016), “*Petrol Tankeri Kazaları ve Neden Olduğu Çevre Kirliliği*”, **Mavi Gezegen Dergisi**, S.20, ss.1-11.
- FRONTINUS, Sextus Iulius (2022), **Roma Strateji Sanatı** (Çev. Samet Özgüler), Kronik Yayınları, İstanbul.
- GÜLGEÇ, Bilgi Gökmen (2017), “*Avrupa’da Yeşil Hareketlerin Gelişimi ve Avrupa Birliği Bütünleşmesi*”, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- GÜLTEKİN, Aybüke Nazlı (2022), “*Savaşın Çevresel Etkileri*”, **Buğday Kurumsal Web Sitesi** (E-Haber), 15 Nisan 2022, <https://www.bugday.org/blog/savasin-cevresel-etkileri/> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- GRAHAM, Stephen (2003), “*Lessons in Urbicide*”, **New Left Review**, S.19, ss.63–77.
- HARIGEL, Gert (2001), “*Chemical and Biological Weapons: Use in Warfare, Impact on Society and Environment*”, **Waging Peace Kurumsal Web Sayfası** (E-Haber), 22 Kasım 2001, <https://www.wagingpeace.org/chemical-and-biological-weapons-use-in-warfare-impact-on-society-and-environment/> (Erişim Tarihi: 08.10.2024).
- HEMMINGS, Jay (2019), “*What Happened to All the Weapons ve Kit After WWII Ended?*”, **Warhistory Online Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), https://www.warhistoryonline.com/instant-articles/wwii-ended-whathappened.html?Chrome=1&Exc_D_lessthanpoint002_p1=1 (Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- HISTORY (2022), “*Maginot Line*”, **History Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), 4 Ekim 2022, <https://www.history.com/topics/world-war-ii/maginot-line> (Erişim Tarihi: 12.10.2024).
- HISTORY (2023), “*Bombing of Hiroshima and Nagasaki*”, **History Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), <https://www.history.com/topics/world-war-ii/bombing-of-hiroshima-and-nagasaki> (Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- INTERNATIONAL MONEY FUND (2024), “*The Post War World*”, **IMF Resmi İnternet Sitesi**, https://www.imf.org/external/np/exr/center/mm/eng/mm_dr_01.htm#:~:text=Combat%20and%20bombing%20had%20flattened,worsened%20after%20peace%20was%20declared (Erişim Tarihi: 17.10.2024).
- KARAİMAMOĞLU, Tolgahan (2022), “*Mikropların ve Zehirlerin Savaş Meydanlarında Kullanılması: Orta Çağ’da Biyolojik Savaş*”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, S.10(33), ss. 330-340.
- KARASU, Mithat Arman (2017), “*Suriye’deki İç Savaşın Çevresel Kökenleri*”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, S.26(3), ss.69-89.
- KARASU, Mithat Arman (2008), “*Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği)*”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, S.3(17), ss. 51–64.
- KARAVELİOĞLU, Feyza (2009), “*Körfez Savaşlarının Çevreye Etkisi*”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen ve HAMAMCI, Can (2005), **Çevre Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara.
- KILIÇ, Selim (2008), **Çevre Etiği: Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları**, Orion Kitabevi, Ankara.
- KUCHERENKO, Olga (2022), “*Unsung Witnesses of the Battle of Stalingrad*”, **Nationalww2museum Kurumsal Web Sayfası**, <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/unsung-witnesses-battle-stalingrad> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- LAWRENCE, Michael J. (2015), “*The Effects of Modern War and Military Activities on Biodiversity and the Environment*”, **Environmental Reviews Kurumsal Web Sayfası**, 17 Eylül 2015, <https://cdnsiencepub.com/doi/10.1139/er-2015-0039> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- MITCHAM, Samuel (1997), **Eagles of the Third Reich**, Stackpole Books Press, Mechanicsburg.
- MONFILS, Rean (2005), “*The Global Risk of Marine Pollution From WWII Shipwrecks: Examples From the Seven Seas*”, **International Oil Spill Conference (Paper Presentation)**, Miami Beach, ss.1049–1054.
- NEW ZELLAND HISTORY (2022), “*D-Day*”, **Yeni Zelanda Kültür ve Miras Bakanlığı Kurumsal Web Sitesi**, 20 Eylül 2022, <https://nzhistory.govt.nz/war/d-day/the-resistance> (Erişim Tarihi: 18.09.2024).
- OKUYAN, Zuhâl (2020), “*Leningrad Kuşatmasında Kentin Sağlığı*”, **Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi**, S.3(4), ss.294-298.
- ÖZAL, İlkin Başar (2021), **Muharebelerle Kısa Dünya Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖZER, Mehmet Akif (2001), “*Yeşil Hareket: Alman Yeşilleri Üzerine Bir İnceleme*”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.3(1), ss.173-198.
- ŞAKACI, Bilge Kaan (2008), “*Savaşın Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, S.101, ss.18-19.

- TOMSIC, Mary (2017), “*Learning From the Past: Working With WWII Refugees*”, **Melbourne University Kurumsal Web Sayfası**, <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/learning-from-the-past-working-with-wwii-refugees> (Erişim Tarihi: 01.10.2024).
- TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜKLERİ (tarih yok) , “*Savaş*”, **TDK Büyük Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 07.10.2024).
- TZU, Sun (2016), **Savaş Sanatı** (Çev. Pulat Oktan, Giray Fidan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- UNITED STATES MERCHANT MARINE ACADEMY (2023), “*U.S. Merchant Ships Sunk or Damaged in World War II*”, **United States Merchant Marine Academy Kurumsal Web Sayfası**, <http://www.usmm.org/shipsunkdamaged.html> (Erişim Tarihi: 07.10.2024).
- WALASEK, Helen (2015), **Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage**, Ashgate Yayıncılık, Surrey.
- WEINREB, Alice (2012), “*For the Hungry Have No Past nor Do They Belong to a Political Party: Debates Over German Hunger After World War II*”, **Central European History**, S.45(1), ss.50-78.
- YAVUZ, Cavit Işık (2022), “*Nükleer Silahlar ve Etkileri Bilgi Notu*”, **Afetler ve Acil Durumlar Çalışma Grubu Kurumsal Web Sayfası** (E-Duyuru), <https://hasuder.org/Duyurular/Detay/bilgi-1notlari/nukleer-silahlar-ve-etkileri-bilgi-notu/9edc97db-7d3d-8a46-72e4-3a06d797b18> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).
- YILMAZ, Sait (2024), “*Modern Savaş ve Savunma Reformaları*”, **Academia Kurumsal Web Sayfası** (E-Makale), ss.(1-12), https://www.academia.edu/7647876/Modern_Sava%C5%9F_ve_Savunma_Reformalar%C4%B1 (Erişim Tarihi: 18.10.2024).
- ZALOGA, Steven ve HOOK, Adam (2011), **The Atlantic Wall 2**, Osprey Publishing, Oxford.

